

بررسی و شناخت بازارهای سنتی فرش دستبافت تبریز

چکیده

واژه بازار از بعد علمی به مفاهیم مختلفی دلالت می‌کند، لیکن در عرف مردم کشور ما منظور از بازار، محل مسقفی است که اصناف مختلف در آن به فعالیت تجاری می‌پردازند. بازار در ایران علاوه بر نقش اقتصادی «به‌ویژه تجاری» همواره در تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی کشور نیز نقش موثری ایفا کرده است. بازار سنتی تبریز به‌عنوان بزرگ‌ترین بازار مسقف خاورمیانه، می‌رود که به عنوان یک اثر تاریخی و هنری ثبت جهانی شود. یکی از اصناف فعال در این بازار، صنف فرش فروشان است که شاید بتوان آن را مهم‌ترین صنف نامید، به همین لحاظ تحت عنوان بازار فرش تبریز – شامل تیمچه‌ها و سراهای متعدد – نامیده می‌شود. این بازار به لحاظ ارزش معاملات و نقش آن در ایجاد اشتغال و نیز به لحاظ سهم بالای فرش در سبد صادرات غیر نفتی ایران از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. به همین دلیل بازار سنتی تبریز – به‌ویژه بازار فرش – از ابعاد مختلف قابل مطالعه است، نظیر بُعد اقتصادی، اجتماعی و بُعد هنری و معماری. در تحقیق حاضر، سراها و تیمچه‌های معروف بازار سنتی فرش تبریز – که در عین حال دارای بیشترین مغازه‌های فرش فروشی بود – و وضعیت فرش آن‌ها، نظیر تیمچه مظفریه، سرای امیر، سرای جعفریه، سرای احمدیه و مورد مطالعه علمی قرار گرفته است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که تقریباً هر یک از سراها به‌طور عمده به یک نوع معین فرش اختصاص دارد. دوم اینکه به لحاظ اقتصادی – تجاری، بازار فرش تبریز در تهران و کشورهای اروپایی نیز فعالیت دارد و گاه شعباتی در آن‌ها دارد. همچنین بازار سنتی و فرش تبریز نقش عمده‌ای در حفظ هنر قالیبافی دارد، به‌علاوه معماری و بافت فرهنگی – اجتماعی بازار سنتی فرش تبریز، به‌عنوان یک سرمایه هنری – اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی نقش بازار سنتی فرش دستبافت تبریز در وضعیت هنر قالیبافی.
۲. شناخت بخش‌های مختلف بازار سنتی فرش دستبافت تبریز.

سؤالات پژوهش:

۱. بازارهای سنتی فرش دستبافت تبریز چه نقشی در رونق هنر قالیبافی ایران دارد؟
۲. بازار سنتی فرش دستبافت تبریز از چه بخش‌هایی تشکیل شده است؟

کلیدواژه‌ها: بازار، فرش، تبریز، تیمچه، سراها.

مقدمه

هنر ودیعه‌ای الهی و یکی از کشش‌های درونی و فطری انسان است، که خداوند در وجود او قرار داده است. این جوشش فطری انسان در میان هر قوم و ملتی در اشکال گوناگون نمایان می‌شود. از دیر باز، فرش و معماری تجلی‌گاه هنر ایرانی بوده است؛ چراکه نقشه و طرح قالی، بیانگر آمال و آرزوهای گمشده بهشتی انسان است. هنر معماری نیز در ترکیب عظمت، ظریف‌کاری و طرح نقشه‌ای است که انسان دوست دارد و بنای کالبدی زندگی بر آن استوار می‌باشد. گوئی موسیقی واحدی در انواع قالب‌های هنری نواخته می‌شود که انسان را به آرامش و هم‌زیستی در اجتماع و با طبیعت فرا می‌خواند. شهر تبریز در ایران یکی از کهن‌ترین مراکز فرش‌بافی است. این هنر تا عصر حاضر نیز حضور پرنگی در فضای اقتصادی شهر تبریز دارد. وجود یک پیشینه طولانی در صنعت فرش در این شهر سبب شده است تا بخشی از معماری شهر تبریز به این هنر اختصاص یابد. نقش این بازارها در رونق هنر فرش سبب شده است تا این پژوهش به بررسی بازارهای سنتی فرش تبریز بپردازد.

در این تحقیق بازار فرش تبریز به عنوان محل تجلی هر دو قالب هنری انتخاب گردید، زیرا تجارت فرش که از طریق بازار فرش تبریز - به عنوان زیر مجموعه ای از بازارل بزرگ و مسقف تبریز با معماری هنرمندانه ایرانی - انجام گیرد، موجب، موجب گره خوردن این دو قالب هنری با معیشت قشر وسیعی از مردم و اقتصاد کشور گردیده و ماندگار گردیده است. جستجوی عوامل موثر بر ماندگاری ورشد و بالندگی این دو قالب هنری از دلائل انجام این تحقیق است که در عین حال اهمیت و ضرورت آن را نیز نمایان می‌سازد.

از آنجا که فرهنگ و هنر هر قوم و ملتی مهمترین وجه هویتی و شخصیتی آن ملت است، لذا هر تحقیقی که به احیاء و بالندگی آن کمک کند، همواره ضرورت دارد و از اهمیت برخوردار است. به همین جهت بازار فرش تبریز که در خود دو هنر اصیل فرش و معماری را جای داده است، از طریق تجارت فرش ایران ماندگار گردید و فعالیت آن به ماندگاری این دو هنر انجامیده است. مسئله اصلی که محقق را بر انجام این تحقیق واداشت، برجسته کردن این نقش بازار تبریز و نمایاندن پاسخ این سوال اساسی بوده است که نقش بازار فرش تبریز در تعداوم حیات این هنر اصیل ایرانی - اسلامی چگونه ایفا شده است و عوامل حفظ و بالندگی آن کدام‌اند؟

در این راستا در فصل اول تحقیق حاضر به مطالعه کلیات طرح پرداخته شد، در فصل دوم تاریخچه فرش ایران و تعاریفی از آن آمده است، فرش آذربایجان شرقی و شهر تبریز در فصل سوم بیان شد. در فصل چهارم به ویژگی‌های هنری و اقتصادی بازار فرش تبریز پرداختیم. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر مشاهدات میدانی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده است.

نتیجه‌گیری

بازارها همواره نقش اساسی در اقتصاد و تجارت و فرهنگ هر جامعه‌ای ایفا کرده‌اند؛ چراکه همواره محل تجمع و داد و ستد مردم با یکدیگر بوده و در این مبادله تنها کالاها نیستند که مورد مبادله قرار می‌گیرند، بلکه تجارت موجب تبادل فرهنگها و آداب و رسوم هر قوم و ملتی با سایر ملتها می‌شود و بازارها محل تلاقی فرهنگها نیز هستند. یکی از این بازارهای مهم و اساسی، بازار فرش می‌باشد که از گذشته دور به دلیل قدمت این کالای مهم، همواره وجود داشته و نقش اساسی را در اقتصاد کشورها به ویژه ایران ایفا کرده است. همچنین تجارت و بازار فرش موجب عرضه هنر اصیل ایرانی – اسلامی به سایر کشورها گردیده است. در ایران، بازار فرش در شهرهایی چون تبریز، کاشان، اصفهان و مشهد و ... از گذشته دور مهم بوده است. بازار فرش تبریز بخش مهمی از بازار سنتی تبریز می‌باشد. بازار تبریز بزرگ‌ترین بازار مسقف خاورمیانه محسوب می‌شود.

در جریان این تحقیق معلوم شد که در بازار تبریز حدود ۶۳۰ واحد فرش‌فروشی به کار داد و ستد فرش مشغول هستند. که به‌طور عمده در قالب سراها و تیمچه‌ها فعالیت می‌نمایند. در این زمینه سراها و تیمچه‌های بسیاری وجود دارد که از بین آنها سراها و تیمچه‌هایی که بیش از ۲۰ واحد تجارت فرش را در خود جای داده‌اند.. در حوزه کار میدانی این تحقیق قرار گرفت که فهرست اسامی آنها در بخش پیوست تحقیق آمده است. هر یک از این سراها و تیمچه‌ها به فروش نوع خاصی از قالی‌ها مشغول می‌باشند، مثلاً گروهی فرش‌های نو و گروهی فرش‌های کهنه را خرید و فروش می‌کنند. همچنین گروهی فرش‌های شهر تبریز و گروهی فرش‌های روستایی (اطراف) را داد و ستد می‌کنند.

از نظر هنری فرش‌های بازار فرش تبریز، اسامی گوناگون دارند؛ نظیر «فرش ماهی» که معروف‌ترین آنها می‌باشد. هر یک از این اسامی نیز عناوین ریزتری را شامل می‌شود، مانند «کمال‌الملک»، «تقی‌زاده» و ... و برخی نیز به نام شهرهای محل بافت نامیده می‌شوند؛ همچون فرش هریس، فرش مرند، فرش خوی و .. که در بازار فرش تبریز، اصطلاحاً تحت عنوان فرش روستایی قرار می‌گیرند که رنگ‌ها و طرح‌های هریک با دیگری متفاوت است و نکته مهم دیگر در خصوص رنگ فرش سنتی تبریز و اطراف است که در گذشته عمدتاً رنگ‌های گیاهی به کار می‌رفت که از نظر ثبات و زیبایی مورد توجه بوده است. اما در چند دهه گذشته رنگ‌های شیمیایی نیز وارد گردونه رنگی فرش تبریز شده و کیفیت آن را مورد سؤال قرار داده است. نکته دیگر اینکه در بین فرش‌های بازار فرش دستبافت تبریز، فرش هریس از یک جنبه دیگر نیز مهم است و آن این است که فرش‌های کهنه بافت هریس ارزشمند و به‌طور خاص بازار صادراتی دارند. همچنین نتیجه حاصل از کار میدانی در بخش اقتصادی تحقیق حاکی از رکود نسبتاً طولانی بازار خارجی فرش تبریز و ایران دارد.

برخی از مصاحبه‌شوندگان حمایت دولت از صادرات فرش را ناکافی می‌دانستند و معتقد بودند که دولت علی‌رغم حمایت‌های داخلی از صادرکنندگان، در عرصه بین‌المللی اقدام اساسی برای جلوگیری از تولید و عرضه فرش ایران توسط برخی کشورها نظیر چین، پاکستان، ترکیه، به عمل نیاورده است و یا تاکنون اقدامات دولت مؤثر نبوده است. پیشنهاد مشخص آنان این بود که دولت برای دفاع از مالکیت فکری و حفظ اصالت هنر زیبای فرش ایران بایستی حمایت‌های بیشتری به عمل آورد.

براساس یافته‌های تحقیق موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

از آنجا که تداوم حیات هنر فرش دستبافت با صادرات آن گره خورده است و متأسفانه به لحاظ عدم اقدام به موقع جهت ثبت جهانی مالکیت فکری فرش ایرانی، کشورهایی نظیر چین و پاکستان ... اقدام به کپی‌برداری و بافت فرش‌های نقشه ایران نموده‌اند، لذا پیشنهاد می‌شود که دولت اقدامات ضروری جهت دفاع از این هنر اصیل به عنوان دفاع از حقوق ملت در عرصه‌های جهانی انجام دهد. در غیر این صورت با رکود صادرات فرش، بیم آن می‌رود که این هنر غنی که ترجمان زیبایی طبیعت در ذهن بشر است با خطر اضمحلال مواجه خواهد بود. همچنین در جهت حفظ هنر کم نظیر معماری اسلامی بازار فرش تبریز پیشنهاد می‌شود که دولت در جهت ثبت جهانی بازار تبریز به عنوان یک اثر بدیع اقدام به عمل آورد که این امر علاوه بر کمک به تداوم تجارت و رونق اقتصادی، به لحاظ فرهنگی – با توجه به نقش فرهنگی بازار تبریز – بسیار مهم است. سوم اینکه پیشنهاد می‌شود، تحقیقات بعدی در خصوص شناخت ابعاد دیگری از هنر و اقتصاد و بازار فرش تبریز صورت گیرد.

منابع و مأخذ:

- به آذین، م. (۱۳۴۴). قالی ایران، تهران: چاپخانه ماد، انتشارات فرانکلین.
- حشمتی رضوی. (۱۳۸۰). فرش ایران، تهران: انتشارات دفتر پژوهشهای فرهنگی.
- خامچی، بهروز. (۱۳۷۵). بازار تبریز در گذر زمان، تهران: انتشارات نشر آشینا.
- دانشگر، احمد. (۱۳۷۶). فرهنگ جامع فرش یادواره، تهران: انتشارات سازمان چاپ، یادواره اسدی.
- ژوله، تورج. (۱۳۸۱). پژوهشی در فرش ایران، تهران: انتشارات سیاولی.
- ورزی، منصور. (۱۳۵۰). هنر و صنعت در قالی ایران، تهران: انتشارات رز.
- یساولی، جواد. (۱۳۷۹). قالی و قالیچه‌های ایران، ترجمه: شهلا تولایی، تهران: انتشارات یساولی.
- یساولی، جواد. (۱۳۷۰). مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران، تهران: انتشارات فرهنگسرا.

سایت: سایت علمی و پژوهشی ایران. www.rugart.org

aftab.ir